

Colonelul și țoita

Ovidiu Someșan

Editura Tiparnița

Verlag Tiparnița

OVIDIU SOMEȘAN

COLONELUL ȘI TROIȚA

OVIDIU SOMEȘAN

**COLONELUL
ȘI TROIȚA**

Tiparnița, Arad, 2019

Povestea cuvintelor premergătoare

Într-o vară binecuvântată, la Muzeul Satului din Buteni, a apărut un domn elegant despre care cei din jur spuneau că este un consătean de-al nostru venit de la București să-și vadă casa părintească. Pe vremea aceea, o parte dintre consătenii mei doreau să pună două tunuri vechi lângă Monumentul Eroilor din Primul Război Mondial, aflat în centrul comunei. Persoanele prezente mă împingeau către omul acela cu trăsături distinse, brăzdate de vreme, șoptindu-mi că-i General în rezervă al Armatei Române, capabil să ne rezolve problema tunurilor, dacă i-o prezint eu, așa cum se cuvine. Sincer să fiu, mă cam codeam, nu de alta, dar nu mai vorbisem până atunci cu un General, fie el și în rezervă. În cele din urmă am făcut totuși cunoștință, aflând că este vorba de domnul Petru Moțiu, într-adevăr General, dar nu numai atât. Îi cunoscusem familia, aflându-ne chiar într-o relație de rudenie, atent meșteșugită de strămoși. Dar asta era, poate, mai puțin important. Mi se păruseră întotdeauna demne de remarcat unele aspecte din viața propriei familii: participarea tatălui său, Todor Moț, la realizarea primei părți a filmului despre sculptorul Mihai Buculei, intitulată *Un om pentru un sat*, picturile unchiului său, Simion Moț, multe expuse de noi în Muzeu, caietele acestuia, care cuprindeau o istorie a localității Buteni, pe care mă chinuiam să le salvez de la

dispariție, precum și tablourile mătușii sale, Veselina Clepea (n. Moș).

Începusem să fiu tot mai atent la *așchia care nu sare departe de trunchi*, descoperind că Petru Moșiu era un model de muncă și de calități inefabile, moștenite pe cale genetică. Peste un an avea să doneze Muzeului două picturi semnate de el, în care simțeau sufletul urbei natale, ajutându-ne să înțelegem că realizările de inginer și de general nu-l încăpuseră pe de-a-ntregul, pensula și culorile adăugându-i și mantia de pictor, iar cele două cărți, pe care mi le-a dăruit ceva mai târziu, m-au convins că primise și tresele de scriitor.

Odată cu trecerea timpului relația dintre noi avea să se adâncească pe coordonatele solidarității intelectuale cu inserții de simpatie reciprocă. L-am rugat să-mi relateze în scris câte ceva despre viața bunicului său din partea mamei, Vasile Doncea, delegat cu drept de vot la Unirea cea Mare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Peste câteva săptămâni am primit mai multe pagini dactilografiate, pe care le-am publicat în două cărți ale mele. Cu aceeași dezinvoltură a participat financiar și la editarea textelor lui Simion Moș, intitulate postum *Cronica de la Buteni*, înlăturând în felul acesta pericolul dispariției lor.

Se pare că spiritele atinse de aripa adevărului nu ostensesc niciodată. Poate de aceea, ultima mea carte, *Buteniul și Unirea cea Mare*, l-a ajutat să-și aducă aminte de câteva fotografii, realizate de el, în ziua sfințirii troiței ridicată în memoria Colonelului Constantin Paulian, eveniment religios desfășurat la 28 august 1942, și de imaginile în care a surprins aspecte din viața Societății de Lectură „Sfântul Gheorghe” a Elevilor și Studenților din Buteni, autoarea spirituală și materială a troiței. Vestea că voi primi acest

material documentar prețios și unic în felul său, m-a convins că trebuie să-mi pregătesc „armele” în vederea luptei pentru salvarea lui. Am oscilat între mai multe variante, alegând până la urmă stabilitatea oferită de paginile unei cărți, al cărei factor declanșator a stat sub semnul unei întâmplări fericite.

Interesant este faptul că aceste evenimente prinseseră viață în preajma lui 2019 când, la 17 aprilie, urmau să se împlinească o sută de ani de la moartea Colonelului Constantin Paulian. Așa cum troița, ridicată și sfințită în 1942, a fost un omagiu adus Eroului de pe Valea de Mijloc a Crișului Alb, prezenta carte exprimă o blândă recunoștință față de distinsul comandant și, în același timp, față de subordonații săi, participanți la războiul postbelic pentru eliberarea Transilvaniei de sub ocupația maghiară, pe care noi nu l-am dorit, dar l-am câștigat în anul 1919.

Câtă frunză, câtă iarbă

Mândra și făloasa localitate Buteni a fost întotdeauna, alături de celelalte așezări, leagănul dulce al românilor de pe Valea de Mijloc a Crișului Alb. Dacă prima ei atestare documentară din anul 1334 nu ne spune prea multe despre locuitorii săi, faptul că așezarea este ortografiată Buken (1) aruncă o rază de lumină asupra numelui său autohton, probabil de sorginte dacică : Bucin (2), care ne trimite puțin și spre latina din peninsulă. Un motiv de speranță a fost pentru noi documentul din 1549 care surprindea în Buteni 12 case cu 60 de locuitori (deznodământ final obținut prin înmulțirea numărului caselor sau al familiilor cu cifra 5, care aproximează câți oameni trăiau în fiecare unitate sociologică amintită). Marea majoritate a satelor se prezentau în fața recenzorilor cu 8 sau cu 4 case, în care supraviețuiau 40, respectiv 20 de oameni. Buteniul se afla așadar în rândul satelor „*mari*”, existente, atunci, pe domeniul cetății Dezna (3).

Mai facem un pas și ne apropiem de perioada recensămintelor nominale (conscriptiile) inițiate de Viena, după alungarea turcilor din Țara Zarandului, pentru a cunoaște cu exactitate puterea economică a supușilor în vederea impozitării. Prima se produce în 1715 și înregistrează la Buteni 30 de bărbați români, care purtau grijile unor familii deschise unui număr de aproximativ 150

persoane (4). Până pe la 1820 – 1821 trebuie să-i avem în vedere și pe românii din cătunele apropiate, Barda și Groși, (câteva zeci), care la data pomenită s-au unit cu Buteniul. Anul 1720 cunoaște o creștere a numărului familiilor la 41, totalizând 205 persoane (5). Nimic nu explică mai bine demografia încă foarte scăzută a satelor, decât apropierea în timp de haotica perioadă otomană, pustiitoare de bunuri și de oameni.

O diferență semnificativă a fost înregistrată în anul 1746 când Buteniul avea 136 capi de familie care totalizau 680 de membrii (6). Într-adevăr, creșterea demografică este spectaculoasă, dar greu de înfăptuit pe cale naturală în doar 26 de ani. Bănuim că ea se datorează și unor transferuri de populație de pe o moșie pe alta, realizate de domnii de pământ. Să nu uităm că suntem în Evul Mediu, când voința boierului era literă de lege pentru țăranul iobag. După această presupusă infuzie de forță de muncă, populația va crește pe cale naturală de la o conscripție la alta. Astfel, ea ajunge în 1766 la 182 de familii românești cu 910 persoane (7); în 1771 descoperim 215 familii cu 1075 persoane (8); după douăzeci de ani, în 1791 numărul familiilor crește la 309, iar a persoanelor ajunge la 1545 (9), pentru ca în 1834, ultima conscripție a iobagilor, să consemneze un vârf demografic: 588 familii cu 2940 persoane (10).

Întrucât, Revoluția de la 1848 desființează iobăgia, viitoarele recensăminte se vor face după alte criterii, continuând să înregistreze însă cam același număr de oameni în cazul Buteniului, ceea ce ne spune că vârful demografic atins în anul 1834 este un punct de reper autentic, pe care îl regăsim și astăzi în cercetările sociologice. Dacă ne oprim la recensământul populației din anul 1880, constatăm că Buteniul avea 617 case și o populație de 2769 locuitori, din care 2271 erau români, 283 maghiari, 39 germani, 18

slovaci, 1 croat-sârb, 34 de alte naționalități, 3 străini și 120 cu limba maternă necunoscută (11). Cel din 1910 situează Buteniul la o cotă puțin mai înaltă concretizată într-un total de 3632 locuitori, structurați etnic destul de asemănător cu statistica precedentă: 2856 români, 425 unguri, 97 germani, 152 evrei, 102 alții (12). După Unirea cea Mare, în 1923, demografia Buteniului se schimbă din punct de vedere etnic: crește numărul românilor și se diminuează ponderea, întotdeauna modestă, a minoritarilor. Totalul populației era de 3675 locuitori, în cadrul căruia românii urcă la 3236, ungurii scad la 250, germanii la 64, evreii la 73 și alții la 52(13). Unul din meritele statisticilor de după 1848 este faptul că îi scot la lumină pe alogeni care au trăit mereu lângă ai noștri, dar întotdeauna într-un număr atât de mic, încât nu au putut decât să pigmenteze tumultul românesc, fără să-i clatine adâncurile.

Simplu și corect, oamenii cu nume bune și curat românești și-au văzut de treburile lor, făcând din Buteni „*una dintre cele mai de seamă comune din partea răsăriteană a județului*” (...) „*un centru cultural al acelor părți*” (...) „*un mic cuib în care s-a încălzit sentimentul Românesc al populației*”, după cum remarcă un scriitor într-un mare cotidian Arădean (14).

Unirea și premisele prigoanei

Înfrângerea suferită în Primul Război Mondial constituie pentru Puterile Centrale o catastrofă de proporții apocaliptice. Berlinul, Viena și Budapesta imploră pacea, care se instalează provizoriu prin armistițiul semnat între Imperiul German și puterile Antantei la 11 noiembrie 1918. Preț de câteva zile peste țările pierzătoare coboară o liniște desăvârșită. În schimb, naționalitățile oprite transformă principiul autodeterminării, lansat de Președintele Wilson, într-un stindard de luptă imbatabil și trec la acțiune. Simțind că le fuge pământul de sub picioare, ungurii încearcă prin cuvinte meșteșugite să amâne destrămarea țării: „Înainte de a vă rupe de vechea voastră patrie, faceți încercarea de a trăi în armonie și a lucra împreună cu noul guvern al poporului. Dacă veți vedea apoi că nu ne îndeplinim făgăduințele, veți avea timp de ajuns să vă desfaceți de noi!”(15), glăsuia în luna noiembrie Primul Ministru al Ungariei, Mihály Károlyi. Era mult prea târziu și mult prea ușor de înțeles adevăratele intenții care stăteau în spatele acestor povețe disperate.

Cuvintele goale erau de prisos în fața naționalităților din Imperiul Austro-Ungar, hotărâte să-și câștige libertatea prin alipirea la țările mamă. Și românii din Ardeal trec la fapte, convocând poporul la Alba Iulia pentru 1 decembrie 1918. Buteniul trimite,

după rânduiala propusă de Consiliul Național Român Central din Arad, trei delegați să „contribuie cu votul lor la deciderea asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Bănatul Timișan” (16) în cadrul Marii Adunări Naționale Române, de la 1 Decembrie 1918 din orașul Alba Iulia. După deciziile adoptate la Episcopia Ortodoxă Arădeană și în ședința Cercului Electoral Iosășel (sediul Gurahonț), delegații vor fi investiți cu Credenționale, care le adevereau succesul în alegeri, dreptul de a lua parte la Marea Adunare Națională Română, sau la alte Adunări Naționale, dacă eventual vor mai fi convocate și, bineînțeles, dreptul de a vota pentru Unire (17). Doi intelectuali de marcă și un țaran inteligent urmau să plece spre Alba Iulia la o dată confidențială, poporul trimițându-și propria delegație de peste o sută de oameni, conduși până la gară cu fanfara. Delegații oficiali ai Buteniului erau:

Florian Roxin

(1874 – 1930).

Aurel Grozda

(1876 – 1938).

Vasile Doncea

(1862 – 1937).

Credențional

Subsemnatul aderăm, ca și Florian Roxin protopop
în Buteni este emis din partea mai jos indicatei corporațiuni
ca delegat al ei în Marea Adunare Națională Română, ce se va convoca în
acest an, și în alte Mari Adunări Naționale Române, care eventual se vor mai
ține în decursul anului următor.

Dat din 12 dec înaltă în la zona
de Spălnici, 1918

Pentru Comitetul românesc este:

Ioan I. Pop
protopop

nr. 121

Barbău de încredere

Barbău de încredere

Credențional pentru Florian Roxin, protopop în Buteni (18).

Credențional.

Suscrinșii adresați, că în cercul electoral al *Voascelului*
din comitatul *Al. I. Cuza* sau alți azi ca delegați ai acestui
cerc electoral din

<i>Aurel Grozda</i>	<i>Voascelului</i>	în	<i>Buteni</i>
<i>Vasile Doncea</i>	<i>Voascelului</i>	în	<i>Buteni</i>
<i>George Doncea</i>	<i>Voascelului</i>	în	<i>Buteni</i>
<i>Vasile Doncea</i>	<i>Voascelului</i>	în	<i>Buteni</i>
<i>Vasile Doncea</i>	<i>Voascelului</i>	în	<i>Buteni</i>

cu *Voascelului*

Deputee susnumiți delegați sunt prin această autorizată a lui parte cu
va decisa la Marea Adunare Națională Română ce se va convoca prin Consiliul
Central Național Român, în numele tuturor Românilor din acest cerc electoral și la
alte Mări Adunări Naționale Române, sau eventual o să mai fie convocate în de-
cursul anului acestuia ori în anul următor și a contribuții cu votul lor la deciziile
asupra soții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul
Timișan.

Dat din colegiul electoral al cercului electoral *Voascelului*
ținut în ziua de *10* martie 1918.

Comandant
Voascelului

Comandant

Voascelului

Voascelului

Voascelului

Voascelului

Voascelului

Voascelului

Voascelului

Voascelului

189-

189-

Credențional pentru Aurel Grozda, avocat în Buteni, Vasile
Doncea, econom (țăran) din Buteni ș.a. (19)*.

Văzând că toate încercările de diminuare a dezastrului eșuaseră, că desfacerea de Austria la 2 noiembrie 1918 nu ajutase la nimic, că proclamarea Republicii Ungare la 16 noiembrie nu impresionase pe nimeni, că vorbele mieroase și amăgitoare sunt rostite în van, că teritorii, după teritorii se eliberaseră din chingile în care fuseseră ținute cu forța, inclusiv „*mărgăritarul cel mai prețios al coroanei maghiare*”(20) pe numele lui: Transilvania, că transformarea peste noapte a Ungariei într-o mare susținătoare a Antantei, cu intenția vădită de a influența Conferința de Pace de la Paris, stârnește cuvinte ironice și zâmbetele celor din jur: „*oamenii ăștia nu-și dau seama că au fost învinși?*”(21), se întreba Generalul Berthelot în memoriile sale, că tonele de material de propagandă pe adresa Conferinței de Pace nu dau rezultatul așteptat, și pentru că, cea mai năstrușnică acțiune, prin care statul maghiar era transformat la 21 martie 1921 în Republica Sovietică Ungaria sub conducerea lui Béla Kun (inițial Cohen, evreu de lângă Satu Mare), va fi lichidată de Armata Română în 4 august a aceluiași an (22), îi fac pe unguri să revină la vechile lor obiceiuri și să declanșeze o teroare ieșită din comun, încercând să închidă gura celor care vorbeau despre autodeterminare și doreau să-și decidă singuri soarta, așa cum ceruse Președintele Americii.

Suferințele Văii de Mijloc a Crișului Alb

Regele Ferdinand decretase în 10 noiembrie 1918 a doua mobilizare a Armatei Române la cererea delegațiilor trimise de Consiliul Național Român, pentru ocuparea militară a Transilvaniei. Soldații români încep să intre în Ardeal prin trecătorile Carpaților Răsăriteni, după zece zile, adică la 20 noiembrie. Furia ungarilor, care fusese ținută o vreme în frâu pe timpul negocierilor false de împăcare, era pe punctul să izbucnească, alimentată fiind de situația fără ieșire în care se găsea Ungaria, dar și de haosul și de anarhia generate de Revoluția Maghiară și de bolșevizarea armatei. De respectarea hotărârilor luate de români la Alba Iulia, Ungaria nici nu voia să audă, înverșunându-se să rămână în continuare stăpâna exclusivă a Țării de peste păduri. Singura soluție era, din păcate, rezolvarea situației pe calea forței. Ușor de zis, dar greu de făcut, din cauza politicii Aliților, care din motive obscure opresc înaintarea Armatei Române, deși aceasta abia pătrunsese în Ardeal, uitând că în 1916, la intrarea României în război, acceptaseră pretențiile viitorului combatant de a ocupa toate teritoriile locuite de români până dincolo de Munții Apuseni. Ajunși pe linia Mureșului românii trebuie să se oprească, pentru că la 13 noiembrie 1918 pe Frontul Balcanic fusese semnat la Belgrad un armistițiu între francezi și maghiari, prin care Maramureșul, centrul Transilvaniei și Crișana

rămâneau sub administrația Ungariei, râul Mureș devenind linia de demarcație între noi și unguri. Pe această eroare se va baza refuzul Ungariei de a-și retrage trupele din Ardeal, îndrăzneala de a contesta rezultatul de la Alba Iulia, precum și hotărârea de a trece la măsuri dure împotriva românilor care militau pentru unirea cu Regatul României. Doar la 26 februarie 1919, în urma insistențelor României, acest armistițiu va fi revizuit în cadrul Conferinței de Pace de la Paris, fixându-se o zonă neutră între România și Ungaria. Armata Ungară este obligată să se retragă pe un nou aliniament: Satu Mare – Carei – Oradea – Salonta – Arad, spațiul eliberat urmând să intre sub autoritatea Armatei Române. Dacă partea maghiară nu respecta modificările stabilite, românii aveau dreptul să recurgă la forță pentru a ocupa perimetrul fixat (23).

Peste teritoriile rămase sub ocupație maghiară se dezlănțuie furtuna. Din iarna lui 1918 până în primăvara lui 1919, militari din trupele regulate, dar și grupe de civili înarmați, care își confecționaseră chipie cu inscripția „*Pentru Ardeal*”, se aruncă asupra românilor lipsiți de apărare (24). Nori negrii se adună și deasupra Văii de Mijloc a Crișului Alb, unde participanții la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia vor fi prigonți de autoritățile locale maghiare. Protopopul Florian Roxin, Vasile Doncea și Constantin Giura din Buteni, figurează pe lista „*vinovaților*”, întocmită de oficialii momentului, care nu puteau să priceapă schimbările petrecute în lume (25). În alte locuri evenimentele iau o întorsătură dramatică. Grupuri de țărani din satele Brusturi (com. Hălmagiu), Vidra (com. Vârfurile) și Gura Văii (com. Pleșcuța) sunt uciși de forțele armate maghiare (26). În localitatea Vârfurile, locotenentul Tămaș are aceeași soartă (27). Eroul unei întâmplări asemănătoare, neconsemnată în vechile scrieri, este din localitatea

Almaș, situată un pic mai la vale. Aici s-a născut în anul 1894

Mormântul eroului Lazăr
Tâmpa.

Lazăr Tâmpa, care după absolvirea Școlii Elementare din Almaș, merge la Preparandia din Arad și devine învățător, întorcându-se în 1915 acasă. Învățătorul și sublocotenentul Lazăr Tâmpa participă cu toată ființa la evenimentele patriotice de la sfârșitul anului 1918, înființând Garda Națională Română din Almaș în luna noiembrie. Având în vedere abnegația sa și pregătirea militară dobândită, oamenii îi încredințează funcția

de co-
mandant

al Gărzii. La începutul anului 1919, Lazăr Tâmpa este mutat de către Consiliul Național Român Județean din Arad în satul Dezna (între orașelul Sebiș și stațiunea Moneasa), pentru a organiza și aici o Gardă Națională Română. Îndeplinește fără ezitări misiunea primită și conduce această Gardă până la intrarea ungarilor în localitate. Atunci, împreună cu mai mulți preoți și învățători de prin satele din jur, se refugiază în Munții Bihorului. În aprilie, când veștile despre iminența atacului Armatei Române ajung până la ei, vor ieși

Monumentul eroului Lazăr
Tâmpa.

din tainițele codrilor pentru a se întoarce pe la casele lor. Ajuns la Dezna, Lazăr Tâmpa, intră în prăvălia evreului Mihaiu, care îl recunoaște și-l dă pe mâna jandarmilor unguri. Aceștia îl încătușează și decid să-l ducă la Sebiș legat de trenul pe linie îngustă, numit „Mocăniță”. Aici îl aștepta un tren blindat în care fuseseră adunați mai mulți reprezentanți ai românilor intrați în conflict cu maghiarii. Este urcat în tren și supus unui interogatoriu violent, referitor la acțiunile sale și ale colaboratorilor săi. Aproape de Ineu este omorât printr-o lovitură fatală cu patul armei în cap. În gara Pădureni, de lângă Chișineu Criș, oamenii răului îl aruncă într-o groapă cu var. După câteva zile îl găsesc soldații români și-l înmormântează în cimitirul din Pădureni cu respect și onoruri militare. În 1922, familia îl aduce la Almaș, unde comunitatea îi amenajează mormântul în curtea Bisericii Ortodoxe Române. Din 2006, Școala Gimnazială din localitate poartă numele eroului, iar în anul 2010 este dezvelit bustul de bronz a lui Lazăr Tâmpa în fața școlii din Almaș (28).

Dincolo de aceste fapte firești și frumoase, o întrebare insistă să-și afle răspunsul: de ce unele popoare, care nu au făcut nici un rău altora, la fiecare întorsătură a istoriei, sunt nevoite să comemoreze tot alte și alte rânduri de martiri? Finalitatea durerosului paradox nu poate fi găsită decât în adâncul determinărilor noastre.

Colonelul

Încă din 10 aprilie 1919 Marele Cartier General transmite un ordin către Comandamentul Trupelor Române din Transilvania – pe baza celor obținute la Paris în 26 februarie 1919, după revizuirea armistițiului de la Belgrad (vezi capitolul anterior) –, pentru pregătirea acestora în vederea ofensivei peste Carpații Apuseni. Însfârșit, venise vremea eliberării teritoriilor din vestul țării, locuite fără încetare de români. Atacul general se dezlănțuie în dimineața zilei de 16 aprilie, la ora 3 și un sfert. În cadrul configurației generale a frontului se individualizează grupul român de sud, care prin Divizia a 2-a de Vânători, aflată sub comanda Generalului Gheorghe Dabija, atacă defileul din zona Vârfuri de pe Crișul Alb. După o luptă destul de grea, ungurii sunt obligați să se retragă și defileul este eliberat. La obținerea victoriei contribuie și Brigada a 3-a Vânători condusă de Colonelul Constantin Paulian. Regimentele sale 2 și 3 au acționat în sudul defileului, efectuând mișcări învăluitoare: Regimentul 3 Vânători ocupă satul Tălagiu (com. Pleșcuța), iar Regimentul 2 Vânători, ocolind prin satul Zeldiș (azi Iacobini, com. Brazii), după o luptă de două ore, alungă dușmanul din localitatea Gurahonț. Spre seară, Divizia a 2-a înaintase peste 30 de km pe Valea de Mijloc a Crișului Alb, luând numeroși prizonieri și multă pradă de război, alungându-i pe unguri din toate satele de pe ambele maluri, până aproape de Almaș,

respectiv de Crocna și Dieci. Oamenii îi primesc pe soldații români cu lacrimi de bucurie și de recunoștință. Imediat după eliberarea defileului, cea mai mare parte a Diviziei a 2-a trece peste munți, în Bihor, pentru a elibera satele de pe Crișul Negru. Misiunea de pe Crișul Alb este lăsată pe mâna Colonelului Constantin Paulian, comandantul Brigăzii a 3-a Vânători, ajutată de Regimentul 10 Vânători (29).

A doua zi dimineața, joi 17 aprilie, forțele românești se pun în mișcare pe cele două maluri ale Crișului și la scurtă vreme regimentul din partea stângă lichidează rămășițele maghiare

Ziua bătăliei pentru eliberarea localității.

baricadate în trecătoarea satului Căcarău (maghiarul *kőkaró* = par sau țaruș de piatră), căruia comandantul Paulian îi schimbă numele în Joia Mare. Dincolo de ciudățenia toponimului moștenit de la

unguri, care în mod cert l-a intrigat pe românul de peste munți, oamenii erau în săptămâna Paștelui și zilele aveau o semnificație profundă pentru toți creștinii autentici. Acestea trebuie să fi fost cauzele noii denumiri oferită localității cu eleganța unui „naș” izbăvitor, prin vorbe potrivite. Este folosită oficial din anul 1926 (30).

Un tren blindat trăgea cu tunurile către Joia Mare și Almaș, încercând să stânjenească înaintarea românilor. O altă rezistență era organizată la câțiva kilometri în aval, pe marginea de răsărit a satului Buteni. Ungurii își fixaseră pozițiile lângă o cale ferată îngustă, care limita satul în partea de est, folosindu-se și de grădinile și de casele din apropiere, sau de scutul verde al sălciiilor pletoase de pe vale. Pe lângă piesele de artilerie erau înarmați cu multe mitraliere, armele mai ușoare fiind și ele prezente. După o luptă violentă, care durează până spre orele amiezii, Regimentul 2 Vânători, comandat de maiorul în rezervă Diamandi, spulberă rezistența maghiară și eliberează localitatea. Satele de peste Criș – două dintre ele: Berindia și Govoșdia făcând parte din comuna Buteni – au aceeași soartă fericită, grație combatanților noștri care acționau pe malul drept. În ziua următoare, obiectivul principal va fi Sebișul, unde se refugiaseră soldații maghiari după loviturile încasate prin împrejurimi. Șaisprezece, sau poate mai mulți, își lasă tinerețea aici. Se știe, nu se știe locul viselor pustii. Semne nu există (31).

Constantin Kirițescu descrie bătălia de la Buteni în termeni succinți și preciși: „*La Butin (Buteni), lângă Sebiș, o luptă violentă s-a dat între reg. 2 de vânători și trupele ungurești, retransate cu multe mitraliere în casele din sat și în zăvoaiile de sălcii pletoase ce le mascau mișcările. Atacul vânătorilor, comandați de maiorul*

în rezervă Diamandi, fostul nostru ministru la Petrograd, a scos pe dușman din poziții și l-a alungat”(32). Și butinceanul Simion Moț, reîntors în comună la doar o zi după confruntare, analizează lupta și pagubele acesteia: „România pornise să cucerească Ardealul, să unifice pe toți românii sub un singur stindard. (...) Românii și ungurii se aflau în dușmănie de veacuri și venise momentul de a împărții colacii. Nu știam ce va fi, dar năzuiam spre casă să aflu situația. Am sosit în comună în Săptămîna Mare. (...) Maghiarii își aveau linia de apărare pe marginea Buteniului, tocmai pe linia ferată forestieră, pe unde se cărau cu trenulețul lemne din codrul Chisindiei. Erau sprijiniți de trenul blindat ce trăgea cu tunurile în direcția Almaș, Joia Mare. Românii atacau dinspre Gurahonț. Cam trei-patru ore a fost un adevătat duel de artilerie și împușcături cu gloanțe mărunte. Comuna noastră se afla între focuri. Dar stricăciunile au fost neînsemnate. Un proiectil de tun a intrat prin podul casei lui Coloja Mihai, zis Clojău, a nimerit printre cocoșele ce susțineau coarnele, le-a rupt pe toate, a trecut peste vale și a explodat la rădăcina unui frasin în fața casei lui Vasile Juratul. Al doilea proiectil de tun, mai mare, a distrus un perete de la Banca Evreiască. Doi cai ce pășteau pe imaș, proprietatea lui Brola Gavril, zis Costișu, au fost împușcați. Acesta a fost bilanțul suferit de comuna noastră în Războiul Pentru Întregirea Neamului. Cu mult mai multe pierderi a avut armata în oameni și materiale, atît românii cît și ungurii. În Joia Mare, românii au intrat în Buteni” (33).

Viața Colonelului Constantin Paulian este, pe cât de obișnuită, pe atât de bogată în realizări școlare și profesionale. La un moment dat devine tragică, din cauza lipsei căilor de întoarcere. S-a născut în 22 martie 1874 la Craiova în familia lui Ioan Ștefan și

Colonelul Constantin Paulian (1874 - 1919).

a Vasilicăi Paulian. Tatăl său era un cunoscut profesor și muzicolog, care înființează a doua Societate Corală din România în anul 1897, sub numele nostru arhaic „*Doina*”, la Turnu Severin unde se transferă în același an. Aici va desfășura o prestigioasă activitate didactică și artistică până la sfârșitul vieții. După absolvirea cursurilor liceale, tânărul Paulian alege cariera militară și frecventează: Școala de Ofițeri de Artilerie, Geniu și Marină (1892 – 1894), Școala Specială de Artilerie și Geniu (1895 – 1897) și Școala Superioară de Război (1903 – 1905). Obține următoarele grade militare: sublocotenent (1894), locotenent (1897), căpitan (1905), maior (1910), locotenent colonel (1915), colonel (1916), general de brigadă, post-mortem, (aprilie 1919). De-a lungul carierei îndeplinește mai multe funcții: comandant de secție în Regimentul 9 Artilerie (1897), ofițer în Regimentul 1 Artilerie (1910), comandant de divizion în Regimentul 16 Artilerie (1910), comandant al Regimentului 7 Vânători (1916), comandant al Regimentului 27 Infanterie (1917), comandantul Brigăzii 3 Vânători (1918 – 1919). Anul 1910 are pentru el o semnificație deosebită, întrucât, la 7 noiembrie, se căsătorește cu Maria Zorileanu, iar pe plan profesional, 1912, nelăsându-se mai prejos îi aduce Ordinul „*Coroana României*”, în grad de ofițer (34).

Uneori, când binele reușește să acopere toată existența, apare o zi în care povara clipei ne copleșește iremediabil. Cuvintele devin prea sărace pentru a putea exprima consternarea, tristețea și revolta. Nimic nu mai poate fi așa cum a fost. Colonelul moare în hotarul Buteniului, pe care îl eliberase cu câteva ore mai devreme. În legătură cu această întâmplare nefericită, petrecută în după-masa zilei de 17 aprilie 1919, au fost formulate mai multe puncte de vedere, aflate în contradicție cu singurul „*document*” valabil și

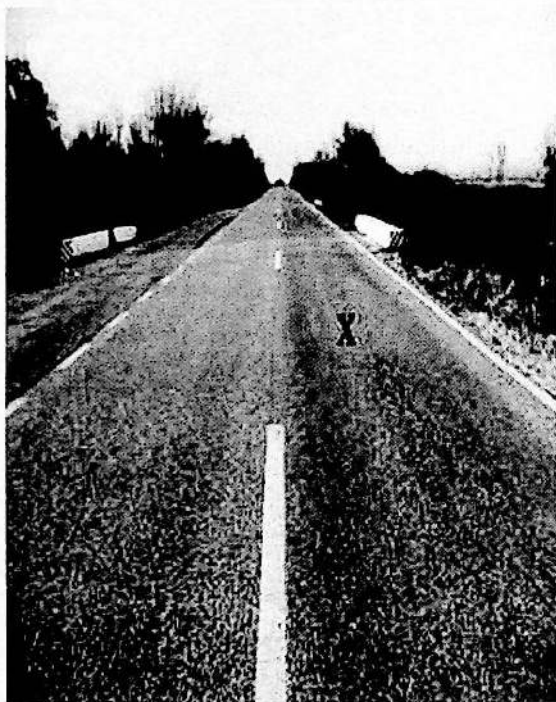
astăzi. Memoria colectivă, la care ne referim, a înregistrat cu fidelitate evenimentul, făcându-se auzită și acum, dacă știi să o asculți.

Constantin Kirițescu deschide seria interpretărilor conflictuale în anul 1925: „*A căzut în această luptă (pentru eliberarea Buteniului – n.n.) ucis de un glonț dușman, colonelul Paulian, comandantul brigăzii 3 vânători*” (35). Așadar, autorul consideră că evenimentul s-a produs dimineața, în timpul schimbului de focuri, la care a participat și colonelul ca un soldat obișnuit, abandonându-și, în pofida oricărei tradiții, poziția din centrul superior de comandă. Logica militară nu confirmă o asemenea desfășurare a evenimentelor, petrecute într-o lume străină și necunoscută unui om cu domiciliul stabil în București. Nu același lucru îl putem spune despre învățătorul din Buteni, Cornel Vodă, care scria în 1927 într-un manual de Geografie: „*În 1919, pe pământul satului nostru, s-a dat o luptă mare între armata română și armata ungurească bolșevică. În această luptă, a căzut ucis colonelul Paulian, la podul de piatră de pe șoseaua ce duce la satul Bârsa, pe când armata română urmărea în goană armata ungurească*” (36). Demn de remarcat este faptul că autorul vorbește corect despre loc, indicându-ne „*podul de piatră de pe șoseaua ce duce la Bârsa*”, dar în privința cauzei alunecă și el în mreaja luptelor cu ungurii. Încercăm să credem că învățătorul a fost victima unei sincope informaționale, sau, poate, motive didactice l-or fi determinat să opteze pentru această finalitate generală. Despre teoria profesorului Pavel Galea din județul Arad, devenită publică în 1994 (37) (însușită de Valeriu Ilica, originar din satul Paulian) (38), în care se dorește acreditarea ideii unui atac pentru eliberarea Sebișului, tot în ziua de 17 aprilie, când la podul peste Criș, „o

grupare clandestină înarmată, fidelă lui Béla Kun, ascunsă sub malurile Crișului Alb, deschide foc asupra trupelor” (39) noastre; Colonelul rănit, „luat prizonier, interogat și schingiuit” (40) fiind lăsat să moară fără tratament medical, putem spune că oamenii nu păstrează nici o amintire în legătură cu asemenea informații. Când mergi prea mult pe cărările ineditului, de multe ori ajungi în brațele ficțiunii. Părerile Corinei Bejan din Buteni, tipărite în 1995, aruncă o rază de lumină asupra subiectului, admitând că asasinatul s-a produs la „capul de pod ce se află după ieșirea din Buteni, pe șoseaua spre Bârsa” (41), dar în secvențele imediat următoare încurcă lucrurile definitiv, deoarece împărtășește teoria lui Pavel Galea despre intenția soldaților, în frunte cu Colonelul, de a elibera și Sebișul în ziua când avusese loc alungarea ungarilor din Buteni. Atâta doar că ea îl vede pe comandant „înaintând călare în fața ostașilor” (42), devenind astfel, în mod voit, o țintă facilă pentru autorii complotului. Folclorizarea și precipitarea evenimentelor o îndepărtează de tradiția locală. Și T. Mager, respectiv L. Cucuiet își susțin propria variantă despre moartea Colonelului (v. notele 43, 44).

Urmașii de astăzi ai celor din 1919, aflați la a doua sau chiar la a treia generație, au încă o imagine destul de vie asupra evenimentelor, personajelor și locurilor de atunci, datorită informațiilor primite de la părinți, bunici sau străbunici. În după-masa zilei de joi, 17 aprilie 1919, Colonelul Paulian se deplasează cu birja militară de la Buteni la Bârsa (circa șapte kilometri), unde se retrăsese pentru refacere Regimentul 2 Vânători, după eliberarea Buteniului. Abia ieșit din sat ajunge în fața podului al doilea, de la Valea Mică (45), sub care se furișaseră câțiva membrii ai unei celule maghiare bolșevice din Sebiș, în frunte cu tânărul Vass, adept înfocat a ideilor lui Béla Kun. Doi participanți la complot apar pe

neașteptate în fața cailor și opresc birja la o distanță de aproximativ 10 – 15 metri față de pod, pentru ca Vass să poată trage nestingherit (46). Ura și nimicnicia își spusese încă o dată cuvântul... „Colonelul (...) moare ca un erou în fruntea brigăzii sale”(47) pe

Podul peste Valca Mică.
Semnul X, din partea dreaptă, arată locul
aproximativ unde a fost ucis Colonelul
Constantin Paulian.

Valca de Mijloc a Crișului Alb, eliberată de sub ocupația maghiară. Se spune că cei mai buni pleacă întotdeauna primii. El avea doar 45 de ani.

Oamenii veniți la muncă pe câmp observă incidentul și contribuie la prinderea ucigașilor, care vor fi executați de soldații români. Pe Vass, tânărul de circa 18 ani, care înaintea comiterii crimei încercase din răspu-

terii, inclusiv prin aportul sonor al dușului din satele vizitate, să stârnească ostilitatea maghiarilor față de Armata Română, îl împung cu baionetele, aproape de locul stupidei atrocități.

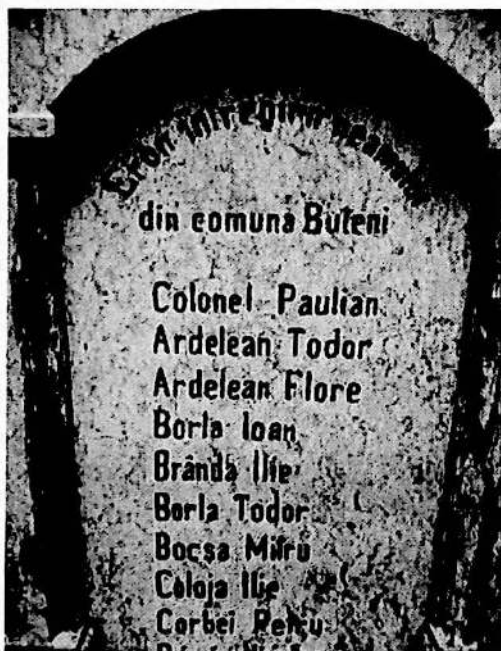
Astăzi, Enciclopedia liberă Wikipedia trasează un perimetru sintetic pentru evenimentele petrecute acum o sută de ani, confirmând adevărul păstrat în generoasele demersuri ale memoriei colective: „Pe timpul deplasării de la Buteni spre Bârsa unde Regimentul 2 Vânători, se regrupase după luptele grele soldate cu eliberarea Buteniului, Colonelul Constantin Paulian este prins într-o ambuscadă organizată de un grup anarhist local, condus de un anume Vass din Sebiș, fiind împușcat mortal la trecerea

Intrarea în satul Paulian.

peste un pod” (48)*. Până la venirea familiei, preotul militar al Brigăzii se ocupă de cele necesare într-o asemenea situație.

Armata Română și localnicii îi acordă cinstea cuvenită. Primii vor fi colegii săi, care îl avansează, post-mortem, la gradul de General de Brigadă. După desăvârșirea Unirii celei Mari, la cererea oamenilor, satul Govoșdia (slavul gvozď = pădure) va primi numele de familie – Paulian – al celui căzut în apropiere. Noua denumire, adoptată în anul 1926 (49), a durat până în 1965, când regimul comunist din România o schimbă, prin Decretul nr. 799/1964, în Livada, amintindu-și probabil că Eroul nostru a fost (în concepția guvernanților de atunci) un ofițer burghez reacționar

Buteni, Monumentul Eroilor Întregirii
Neamului – detaliu.

care a luptat împotriva trupelor bolșevice a lui Béla Kun (50)*. Din fericire, decizionalii anului 1996 abolesc nedreptatea și aprobă, prin Legea nr. 35 din 18 mai 1996, revenirea la toponimul Paulian (51). Respectul își găsește loc și pe Monumentul Eroilor din Războiul Pentru Întregirea Neamului (1916 – 1919), ridicat în anul 1937 lângă Biserica Ortodoxă din Buteni, unde Colonelul Paulian ocupă prima poziție, alături de

numele butincenilor căzuți cu abnegație la datorie. Seria faptelor sublime este completată prin Decretul, semnat de Președintele României la 3 iulie 1995, care acordă drapelul de luptă „Colonel Constantin Paulian” Batalionului 422 Cercetare (52).

Umbra troiței plutea în aer. Dar până la realizarea ei, tinerii din Buteni trebuiau să se autoorganizeze într-o societate culturală, pe măsura spontaneității lor creatoare.

Societatea de lectură „Sfântul Gheorghe” a studenților și elevilor din Buteni

„A fost înființată în vara anului 1941 – scria prin 2003 domnul Teodor Ruja, unul dintre membrii ei fondatori – sub patronajul protopopului Ștefan Lungu, ales președinte de onoare al Societății. Președinții care au condus Societatea au fost: Floruș Teodor (1941 – 42), Zeno Sirca (1942 – 44), Teodor Ruja (1944 – 46) și Gheorghe Parscuta (1946), când Societatea se autodesfășează. În cadrul Societății au funcționat cu succes următoarele formații culturale și sportive: o echipă de teatru, un cor condus de dirijorul Teodor Mercea, o formație de dansuri, o echipă de volei și una de fotbal numită „Studentul”. Erau organizate spectacole (Buteni, Șebiș, Moneasa, Bocsig, Hălmagiu), unele urmate de baluri. Din banii încasați a fost ridicată o troiță în memoria Coloneului Constantin Paulian (General post-mortem), ucis mișelește în primăvara anului 1919 la al doilea pod pe drumul Buteni – Bârsa în locul numit „Valea Mică”, de grupul comunistului Vass (ungur din Șebiș), adept al ideologiei bolșevice a lui Béla Kun. La sfințirea troiței – 28 VII 1942 –, sculptată de elevul Mircea Terebențiu și amplasată pe locul unde a fost omorât Coloneul, a participat tot satul în frunte cu fanfara și corul Bisericii Ortodoxe, slujba fiind oficiată de protopopul, Ștefan

Lungu, împreună cu preotul Ioan Cosma. Pe troiță a fost imprimat următorul text: *ACEASTĂ TROIȚĂ S-A RIDICAT ÎN ZIUA DE 28 VII 1942 DE CĂTRE SOCIETATEA ORTODOXĂ SF. GHEORGHE A TINERETULUI INTELECTUAL DIN BUTENI.*

În anul 1947, la sesizarea Organizației Județene P.C.R., comunistul Dărau Ioan, zis Mangli (din Buteni) a tăiat troița și a aruncat-o sub podul de la Valea Mică. Ulterior, preotul, Petru Bejan, a recuperat-o și a reînălțat-o în Cimitirul Ortodox, la căpătâiul celor trei ostași români căzuți în luptele cu ungurii, pentru eliberarea localităților de pe valea Crișului Alb: Joia Mare și Buteni.

Membrii fondatori:

1. Floruș Teodor, student Academia Teologică Arad
2. Crișan Teodor, student Politehnica Timișoara
3. Sirca Zeno, student Universitatea Cluj
4. Dan Ioan, student Facultatea de Drept Cluj
5. Ardelean Teodor, elev la Liceul Industrial „Aurel Vlaicu” Arad
6. Giura Petru, — „ —
7. Giura Ilie, — „ —
8. Halic Pavel, — „ —

9. Luștreă Dumitru,	- „ -
10. Lucaci Petru,	- „ -
11. Popa Teodor,	- „ -
12. Rad Ioan,	- „ -
13. Zimbran Ilie,	- „ -
14. Cornea Corneliu, elev Liceul „Avram Iancu” Brad	
15. Faur Ioan,	- „ -
16. Guia Gheorghe,	- „ -
17. Guia Teofil,	- „ -
18. Lakatos Ioan,	- „ -
19. Lakatos Ștefan,	- „ -
20. Popovici Mircea,	- „ -
21. Dobrescu Agripina, elevă Liceul Central București	
22. Cornea Emil, elev Liceul „Constantin Diaconovici Loga” Timișoara	
23. Bârsan Alexandrina, elevă Liceul „Elena Ghiba Birta” Arad	
24. Berdan Gabriela,	- „ -
25. Brânda Catița,	- „ -

26. Brânda Zina,	- „ -
27. Chișana Florica,	- „ -
28. Coloja Maria,	- „ -
29. Dronca Maria,	- „ -
30. Farcaș Florica,	- „ -
31. Farcaș Ecaterina,	- „ -
32. Halic Olga,	- „ -
33. Mercea Maria,	- „ -
34. Șpiac Ana,	- „ -
35. Lucaci Ana, elevă Liceul Industrial Arad	
36. Morar Petre, elev Liceul Industrial de Aviație București	
37. Guia Cornelia, elevă Liceul Industrial Brad	
38. Guia Otilia,	- „ -
39. Guia Tina,	- „ -
40. Guia Teodor, elev Liceul Industrial Oradea	
41. Mercea Teodor,	- „ -
42. Stepan Ioan, elev Liceul Industrial „Polizu” București	

43. Florea Ilie, elev Liceul „Moise Nicoară” Arad
44. Fica Ioan, — „ —
45. Moşiu Petru, — „ —
46. Ruja Teodor, — „ —
47. Jurányi Eduard, elev Liceul Maghiar Arad
48. Parscuta Gheorghe, elev Liceul „Samuil Vulcan” Beiuş
49. Popovici Lucia, elevă Liceul Teoretic Beiuş
50. Coloja Iosana, elevă Liceul Teoretic Oradea
51. Popescu Ioan, elev Liceul Teoretic Târgu Jiu
52. Doncea Vasile, elev Gimnaziul Industrial Baia de Criş
53. Burza Lena, elevă Şcoala Normală Beiuş
54. Dronca Elena, — „ —
55. Dronca Maria, — „ —
56. Gurban Zeni, — „ —
57. Hălmăgean Florica, — „ —
58. Parscuta Ecaterina, — „ —
59. Parscuta Maria, — „ —

60. *Crucin Zoe,* — „ —

61. *Stepan Giorgina, elevă Gimnaziu*

62. *Jurányi Eleonora, elevă Școala „Notre Dame” Arad*

Înscriși după anul 1944:

63. *Faur Ioan Lanu, elev Liceul comercial de Băieți Arad*

64. *Ghergari Ioan,* — „ —

65. *Onaga Gheorghe,* — „ —

66. *Poca Petru,* — „ —

67. *Faur Doina, elevă Liceul „Ghiba Birta” Arad*

68. *Horga Florica, elevă Școala Normală Beiuș*

69. *Comarnescu Maria, refugiată din Bălți, Basarabia*

70. *Comarnescu George,* — „ —

71. *Comarnescu Natașa,* — „ —

72. *Comarnescu Petru,* — „ —

73. *Comarnescu Varia,* — „ —

74. *Bocăneț Gheorghe, refugiat din Bucovina*

75. Cobzarenco Ludmila, refugiată cu Școala Normală
„Mihai Viteazul” din Chișinău

76. Druzenco Mihai, — „ —

77. Șchiopu Ioan, — „ —

78. Ursu Ioan, — „ —

Teodor Ruja (53).

Acastă frumoasă și unică prezentare va fi completată, în

1941. Echipa de dansuri a Societății.

toamna lui 2018, prin câteva secvențe vizuale și comentarii purtând

amprenta domnului Petru Moțiu, el însuși membru fondator al Societății, cândva un talentat fotograf amator, astăzi General în rezervă, pictor și scriitor pensionat în București, care într-o scrisoare precizează: „Vă trimit două fotografii cu imagini din viața Societății „Sfântul Gheorghe” din Buteni. Prima, care datează din 1941, a immortalizat șase tineri în costum național, dansatori într-una din serbările pregătite de Societate, la Casa Culturală care funcționa pe locul Bisericii Medii. Dansatorii erau (de la stânga la dreapta): Ana Șpiac, Petru Moțiu, Giorgina Stepan, Petru Giura, Maria Parscuta și Zeno Sirca. A doua,

1942. Câțiva membri ai Societății în excursie la Criș.

realizată în 1942, surprinde un grup din Societate într-o după-masă la Criș. Se recunosc: Alexandrina Bârsan, Gabriela Berdan,

Petru Moșiu. Menționez că Societatea era activă cu precădere în vacanțele de vară, când locul de întâlnire era la Casa Culturală sau la Școala Primară din apropiere, care avea și bibliotecă. Se organizau excursii la Măgură, la Criș, la Fântâna Boilor, la Moneasa, etc. Se dansa pe acordeonul lui Vasile Doncea, sau pe patefonul adus de Alexandrina Bârsan, care trebuia învârtit din când în când. Punctul de vârf era la 15 august, dată la care anual Societatea pregătea o serbare cu recitări, dansuri populare, cântece corale ș. a. Casa Culturală avea scenă și cortină, scaune și bănci, pentru că la această serbare venea „tot satul”. Bineînțeles, în față erau autoritățile și notabilitățile. Implicat direct era și tânărul preot Petru Bejan. În seara aceleași zile se organiza balul de Sfânta Maria. Tot în Casa Culturală, care de astă dată avea băncile pe lângă pereți, iar în mijloc spațiu pentru dans. Se aduceau „muzicanți” de la Sebiș sau de la Ineu. În afară de tinerii dansatori, participau și mulți spectatori în frunte cu personalitățile societății butincene. Veneau și tineri din Sebiș sau din alte localități vecine. După cum și noi mergeam la balurile de la Sebiș. Momentul culminant al petrecerii era alegerea „reginei balului”. Pentru asta votau bărbații, care cumpărau „bilete de vot” – cărți poștale cu vederi din Buteni – pe dosul cărora scriau numele domnișoarei preferate. Aceste ilustrate erau vândute de cineva din partea „Clubului Sportiv Crișul” din Buteni și purtau pe verso stampila acestui club. Era o măsură de securitate pentru a nu fi aduse voturi din afara balului. După ce erau nominalizate, cărțile poștale erau transmise unui juriu format din intelectuali butinceni, care nu votaseră. După numărarea voturilor, câștigătoarea era declarată foarte vocal „regina balului”. Aplauze! Muzica dădea

glas evenimentului. Domnișoara nominalizată își alegea un rege. Și urma valsul „perechi regale” în aclamațiile și aplauzele mulțimii. Și nu se supăra nimeni. Iar balul continua până spre miezul nopții. Fiind doar un participant, nu știu cine suporta cheltuielile balului. Oricum, sala era gratuită. Într-un an regina balului a fost aleasă Gabriela Berdan, care „m-a uns” pe mine „rege”. Să fi fost prin

1941. Vedere (verso) folosită la alegerea „reginei balului”.

1941. După terminarea balului, domnișoarele primeau cărțile poștale cu care au fost onorate la vot. Gabriela, „regina mea”, le-a împărțit cu mine, din care vă trimit una scrisă de avocatul Romulus Cioflica. Pentru hazul spectatorilor se găsea, de fiecare dată, câte unul-doi glumeți, care scriau voturi pentru vreo babă adormită pe

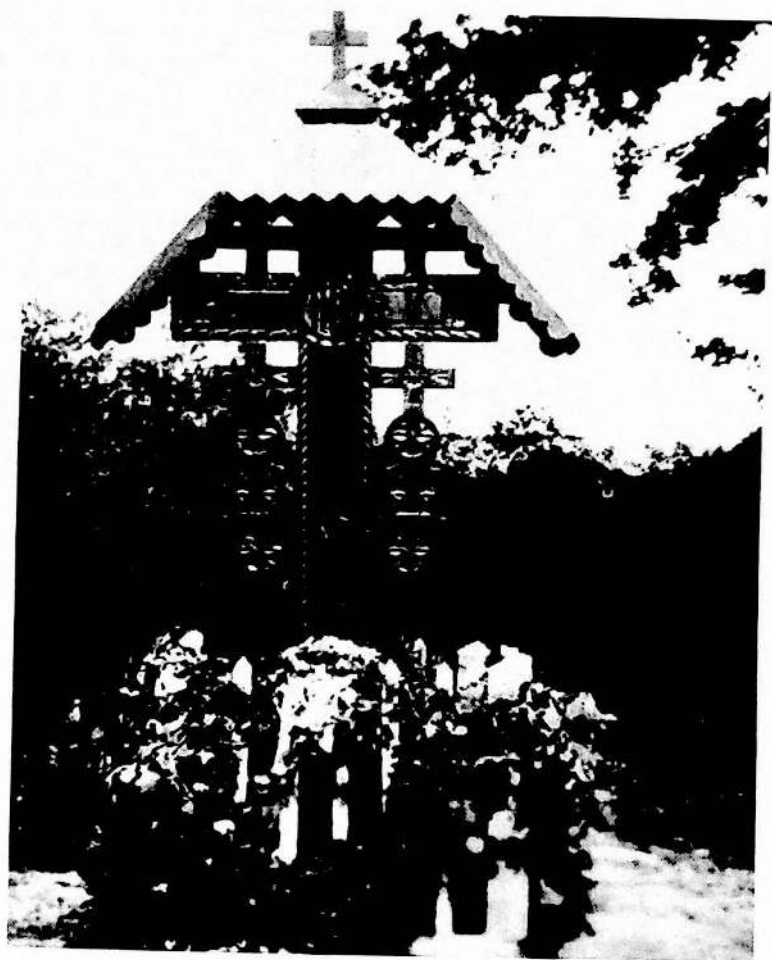
lavișă, sau pentru vreo țigancă ce se zgâia din ușa sălii...

Petru Moșiu" (54).

În această notă de umor amintirile își epuizează substanța, conștiente fiind că nu au putut releva decât o mică parte din mulțimea lucrurilor petrecute în cei șase ani de existență ai Societății.

Troița

Nu știm a cui a fost ideea confecționării troiței. Desigur, membrii Societății Sfântul Gheorghe fiind destul de aproape de evenimentul Paulian, doreau să-l evoce după cum se cuvine. Trecuseră doar două decenii de la moartea Colonelului. Chiar dacă a fost personală, chemarea va fi împărtășită de tot colectivul, pentru că numai în felul acesta, rapiditatea înfăptuirii proiectului, se explică pe de-a-ntregul. Altfel, este greu să înțelegi cum într-un singur an au fost adunați banii necesari, lansată comanda la Liceul de Arte și Meserii din Arad, unde se găsea sculptorul troiței, elevul Mircea Terebențiu, organizat evenimentul până în cele mai mici detalii, mobilizată mulțimea, invitate autoritățile religioase și laice. La 28 iulie 1942 troița este sfințită. Astăzi, putem participa și noi la acest eveniment, datorită fotografiilor domnului Petru Moșiu. Ele au ajuns la destinatar însoțite de câteva rânduri: *„Așa cum am promis, trimit alăturat cinci imagini foto de la ceremonia sfințirii troiței de la Buteni, ridicată în memoria Colonelului erou Paulian, asasinat lângă al doilea pod spre Bârsa. Se vede troița nouă înconjurată de flori. Se poate vedea convoiul de români venind la sfințire în frunte cu preoții. Protopopul Ștefan Lungu și părintele Ioan Cosma au fost imortalizați în timp ce slujeau. Se remarcă mulțimea butincenilor participanți: „tot satul”. A fost reținută pe peliculă și fanfara Bisericii Ortodoxe din localitatea Buteni, care a*

28 iulie 1942. Troița ridicată în memoria Colonelului Constantin Paulian.

Convoiul de români în frunte cu preoții pe drumul spre locul sfințirii troiței.

Protopopul Ștefan Lungu și preotul Ioan Cosma slujind la sfințirea troiței.

„Tot satul” alături de troiță.

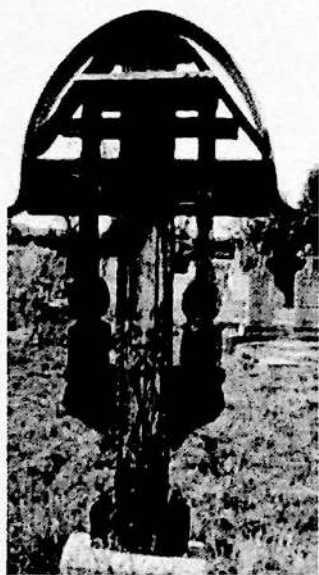

Fanfara Bisericii Ortodoxe din Buteni prezintă la sfințire.

dat un plus de culoare evenimentului. Aveam 18 – 19 ani, elev în ultima clasă de liceu și cu un aparat foto de epocă, am surprins aspecte de la ceremonia sfințirii troiței.

Petru Moșiu” (55).

Troița fusese amplasată pe partea dreaptă a drumului Buteni – Bârsa, la circa 10 – 15 metri înaintea podului peste Valea Mică,

Troița astăzi.

în locul unde a căzut Colonelul. Autorii troiței obținuseră, foarte ușor, informații despre evenimentele petrecute cu circa două decenii în urmă. Trăiau încă mulți contemporani ai acestora. Chiar și acum, exponenții memoriei colective și personale: Moise Teodor (Leleu) – 97 de ani și Negru Teodor (Nenea) – 83 de ani, localizează tragedia la podul de la Valea Mică, în fața căruia, la aproximativ 10 – 15 metri, pe partea dreaptă cum veneai de la Buteni, a fost ridicată troița (56). Ar fi și astăzi acolo, dacă organizația comuniștilor din localitate, în care activa și Dărau Ioan, zis Mangli, nu primea în anul 1947 ordin să o distrugă. Acesta, împreună cu ortacii săi, considerându-l

pe Colonel un ofițer mărginit, incapabil de o bună perspectivă asupra istoriei, deoarece luptase împotriva bolșevicilor lui Béla Kun, o taie și o aruncă în Valea Mică, de unde o recuperează preotul Petru Bejan. Concomitent îi găsește un loc în Cimitirul

Ortodox din Buteni, lângă eroii căzuți în cele două Războaie Mondiale.

Îmbătrânită de trecerea timpului și de răutățile îndurate, ea se mai gândește uneori la tinerii care, într-o clipă senină, i-au dat putere și viață.

Note și precizări

1. Documente privind Istoria României, veacul XIV, C. Transilvania, vol. III (1331 – 1340), Ed. Academiei R.P.R., 1954, p.p.248-250, doc. nr. 56.
2. Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta.
3. Arhivele Naționale Arad, fond personal Marki Sandor, Diplomatarium Aradiense, mss., dosar nr. 1-2, fasc 2, f. 273-276.
4. Magyar Orszagos Leveltar, Budapest, Conscriptio, 1715, f.38,39.
5. Idem, Conscriptio, 1720, f. 89-91.
6. George Ciuhandu, Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri, Diecezana, Arad, 1940, anexa III, p.p.199-202.
7. Muzeul Feudal Arad, doc. nr. 1590, mss. nepaginat.
8. Arhivele Naționale Arad, fond Prefectura Județului Arad, seria Conscriptii Urbariale, dosar nr. 27/1771 – 1834, f. 13-21.
9. Idem, f. 22-29.
10. Idem, f. 64-74.
11. Traian Rotariu și colectiv, Recensământul din 1880, Transilvania, Ed. Staff, 1997, p.p.30, 31.
12. Nicolae Istrati, Indicatorul comunelor din Ardeal și Banat, Cluj, 1925, p.p.17, 77.

13. Ibidem.

14. I. Lupu, Biserici și școli, Românul, 17 iunie 1928, nr. 23, p. 3.

15. Constantin Kirițescu, Istoria războiului pentru întregirea României, 1916 – 1919, ediția II-a, vol. III, Ed. Casa Școalelor, București, 1925, p. 370; idem, ediția din 1989, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 402.

16. 1918 la Români. Documentele Unirii, Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918, vol. VIII, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, doc. 55, p. 41.

17. Idem, vol. X, doc. 1261, p. 184; idem, vol. VIII, doc. 55, p. 41.

18. Idem, vol. I, p. 67, faximil nr. 2491.

19. Idem, vol. VIII, ilustrații, fig. 51, doc. 55.

* Lizibilitatea Credenționalelor publicate: (18), (19), a fost realizată de domnul Adrian Ioanăș.

20. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p. 386; idem, ediția din 1989, vol. cit., p. 411.

21. Cristian Negrea, Războiul româno-ungar de la 1919, din Apuseni pe Tisa (1919)., www.istoria.md/articol/829/Războiul_romano_ungar_de_la_1919_din_Apuseni_pe_Tisa.

22. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p.p.384-502; idem, ediția din 1989, vol. cit., p.p.463-471; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918 – 1919, Ed. Enciclopedică, București, 1994, p.p.287-291; Cristian Negrea, art. cit.; Adrian Costea, 4 august 1919 – prima armată din istorie care a eliberat un stat de comunism, <https://adevarul.ro/cultura/istorie/4-august-1919--armata-istorie-elibert-stat-comunism>; Silvia Iliescu, Ofensiva Armatei Române din aprilie 1919 „O tras după mine cu tunul încă, dar nu m-o nimerit”, www.rador.ro/2015/04/16/ofensiva-armatei-romane-din-aprilie-1919-o-tras-dupa-mine-cu-

tunul-inca-; Cer și pământ românesc, O istorie mai puțin cunoscută. Războiul româno-ungar de la 1919, <https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2011/03/19/o-istorie-mai-putin-cunoscuta-; Războiul româno-ungar din 1919, www.unitischimbam.ro/razboiul-romano-ungar-din-1919>.

23. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p.p.386-395, 401; idem, ediția din 1989, vol. cit., p.p.412-416, 419; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, op. cit., p.p.157-161; precum și restul art. cit. la nota 22.

24. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p. 396; idem, ediția din 1989, vol. cit., p. 417; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, op. cit., 161-175.

25. Ovidiu Someșan, Buteniul și Unirea cea Mare, Ed. Tiparnița, Arad, 2018, p. 19.

26. V. Popeangă, în Aradul permanență în istoria patriei, 1978, p. 407.

27. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p.398; idem, ediția din 1989, vol. cit., p. 418; Traian Mager, Ținutul Hălmașului, vol. IV, Ed. Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, 2018, p.p. 88-106.

28. Preot Ioan Dașcău și colab., Parohia Ortodoxă Română Almaș, comuna Almaș, județul Arad, Cronici venite din străbuni până astăzi, Ed. Tiparnița, Arad, 2015, p.p.331, 370, 437-441.

29. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p.p.401, 412, 413; idem, ediția din 1989, vol. cit., p.p.419, 426, 427; Traian Mager, op. cit., vol. cit., p.p. 107-138; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, op. cit., p.p.161,163, 168, 221-225; precum și restul art. cit. la nota 22.

30. Unificarea Administrativă a României din 1925 a urmărit și schimbarea denumirilor date de străini unor localități. Măsura prinde viață la 1 ianuarie 1926.

31. <https://www.facebook.com/Borossebes-Környéke>, din 5 octombrie 2017, postare despre groapa comună nemarcată, unde își dorm somnul de veci 16

soldați maghiari căzuți la Sebiș în luptele cu Armata Română, din 18 aprilie 1919.

32. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p. 413; idem, ediția din 1989, vol. cit., p. 426.

33. Simion Moț, *Cronica de la Buteni*, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2015, p.p. 221, 222.

34. <https://www.cafeneauapolitica.ro/ar-fi-putut-ajunge-un-mare-muzician-al-tarii->; Eugen Spătaru, General de brigadă post-mortem Constantin Paulian, *România Eroică* (București), nr. 2 (45) – Serie nouă 2012, p.p. 31, 32.

35. Constantin Kirițescu, op. cit., vol. cit., ediția II-a, p. 413; idem, ediția din 1989, vol. cit., p. 426.

36. Cornel Vodă și colab., *Geografia județului Arad pentru clasa II-a primară*, Ed. Scrisul Românesc S. A. Craiova, 1927, p. 38. c

37. Pavel Galea, Un erou al națiunii române în lupta pentru întregirea națională – general Constantin Paulian (1874 – 1919), *Românul* (serie nouă) Arad, decembrie 1993, nr. 2/14, p. 3.

38. Valeriu Ilica, Generalul Paulian – un erou între eroii neamului, www.valeriuilica.ro/interviu8.html.

39. Pavel Galea, art. cit., rev. cit.

40. Ibidem.

41. Corina Bejan, *Recurs la istorie*, 17 aprilie 1919 – 17 aprilie 1994, *Adevărul* (Arad), sâmbătă, 16 aprilie 1994.

42. Ibidem.

43. Din păcate, amănuntele obținute de Traian Mager despre sfârșitul Colonelului Paulian au fost incorecte: câțiva soldați maghiari, puși pe fugă de Armata Română – scria el în anul 1939 –, se ascund sub un pod în satul Govoșdia

și-l împușcă pe comandantul nostru, care mergea cu trăsură. În amintirea lui așezarea se numește astăzi: Paulian. Locul și protagoniștii răului sunt elementele cronate ale narațiunii. Vezi Traian Mager, op. cit., vol. cit., p. 119.

44. Fanteziile lui Lucian Cucuiet (din 1997) despre moartea Colonelului Constantin Paulian în comuna Doba, jud. Satu Mare, unde există o localitate Paulian, trebuie ignorate cu zâmbetul pe buze, întrucât citatul din Arhivele M. Ap. N. Pitești: „*a încetat din viață pe câmpul de luptă Butyn, Transilvania, în ziua de 17 aprilie 1919, colonelul Paulian Constantin*” se referă la satul Buteni, jud. Arad, *Butyn*-ul fiind unul dintre vechile toponime ale așezării. Vezi Lucian Cucuiet, *Eliberarea județului Satu Mare* (aprilie 1919). Aspecte inedite din biografia col. Paulian Constantin (1874-1919), Studii și Comunicări (Satu Mare), XIV, 1997, p. 231, nota 19.

45. Pădurile de la Valea Mică au fost întotdeauna preferate de oamenii certați cu legea. În Evul Mediu „acolo conăciseră lotrii pentru a putea urmări mai de aproape mișcărilor” de pe drumul Buteni-Bârsa. Vezi Simion Moț, op. cit., p.p. 95, 96.

46. Fotografiile făcute în ziua sfințirii troiței (28 iulie 1942), au impus reevaluarea distanței la care se afla Colonelul față de pod în momentul declanșării agresiunii asupra persoanei sale. Ea pare să fi fost de cel mult 10 – 15 metri.

47. Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, op. cit., p. 224.

48. Wikipedia, Constantin Paulian, https://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Paulian.

* Chiar dacă sorgintea sebișeană a individului Vass este cel mai des invocată, a existat și presupunerea că el ar fi avut o interferență – de obârșie sau flotantă – cu Buteniul. Zvonul prinde viață după ce în perioada interbelică, un comerciant de pantofi din Sebiș, pe nume Vass, convertit la meseria de tăbăcar, se mută în Buteni la numărul actual 320, unde va rămâne câteva decenii, după care își vinde proprietatea (casa, atelierul) și revine la Sebiș. Confuzia, incertitudinile și deruta în legătură cu cele două personaje atât de apropiate prin onomastică și origine, au început să acționeze la nivelul mentalității colective. Degringolada își găsește rezolvarea în documentele perioadei 1895 – 1919, referitoare la nașterile și la decesele din Buteni, care nu cuprind nici o informație despre tânărul Vass. Așadar, fără efort, ele devin principalul argument pentru combaterea speculației-

lor pe marginea acestui subiect. Vezi Arhiva Primăriei comunei Buteni, jud. Arad, Registrul pentru nașteri, satul Buteni, 1895 – 1919; idem, Registrul pentru morți, satul Buteni, 1919.

49. Angajații primăriei încep să folosească toponimul Paulian din luna ianuarie 1926. Vezi Arhiva Primăriei comunei Buteni, jud. Arad, Registrul pentru morți, satul Paulian, 1878 – 1926, 2 ianuarie 1926, f. 44; idem, Registrul pentru nașteri, satul Paulian, 1853 – 1926, 19 ianuarie 1926, f. 86; idem, Registrul pentru căsătorii, satul Paulian, 1853 – 1926, 11 februarie 1926, f. 25.

50. Consiliul de Stat la Republicii Populare Române, Decret privind schimbarea denumirii unor localități, nr. 799/1964, publicat în M. Of. nr. 20 din 18 decembrie 1964.

* Aceleași circumstanțe politice vor ține sub obroc și adevărul despre moartea Colonelului, pentru a nu ieși la iveală numele ideologiei care înfierbântase mințile asasinilor de la Valea Mică.

51. Parlamentul României, Lege pentru modificarea Legii nr. 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului României, nr. 35 din 18 mai 1996, publicată în M. Of. nr. 102 din 20 mai 1996.

52. Wikipedia, Colonel Constantin Paulian, www.cdep.ro/pls/legis_pck.http_act_text?idt=10100.

53. Teodor Ruja, Societatea de Lectură „Sfântul Gheorghe” a studenților și elevilor din Buteni, mss. august 2003, publicat în Ovidiu Someșan, De la Bucin la Buteni, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2005, p.p. 444 – 446.

54. Petru Moțiu, mss. 11 noiembrie 2018.

55. Petru Moțiu, mss. 22 octombrie 2018.

56. Informații obținute în urma discuțiilor cu domnii: Moise Teodor (Leleu) și Negru Teodor (Nenea), în anul 2018.

Cuprins

Povestea cuvintelor premergătoare	5
Câtă frunză, câtă iarbă	8
Unirea și premisele prigoanei	11
Suferințele Văii de Mijloc a Crișului Alb	16
Colonelul	20
Societatea de Lectură „Sfântul Gheorghe” a studenților și elevilor din Buteni	31
Troița	42
Note și precizări.....	50